

De protestanten van Horebeke : Een kleine gemeenschap tussen de pagina's van de geschiedenis

Koen Goeminne en Pieterjan Vinck – Historisch Onderzoeksbureau Vigor Cluis

1) Horebeke en zijn Geuzenhoek

In een pittoresk stukje Oost-Vlaanderen, te midden de Vlaamse Ardennen, ligt de gemeente Horebeke. De amper 2000 Horebekenars wonen te midden het groen in één van de mooiste plekjes die Vlaanderen rijk is. Binnen deze kleine gemeente ligt de deelgemeente Sint-Maria-Horebeke, waar we Korsele terugvinden. Dit gehuchtje, beter bekend als de Geuzenhoek, heeft zijn naam te danken aan een woelige geschiedenis die ons terugvoert tot de godsdienstconflicten van de 16de eeuw. Tot vandaag kent Korsele een bloeiende protestantse gemeenschap met een honderdtal leden en iedere zondag een protestantse eredienst. Nu is het natuurlijk ook niet zo exotisch om onder de Vlaamse kerktorens af en toe een aantal protestanten tegen te komen. Wat net deze plaats echter zo speciaal maakt is dat hier de enige protestantse gemeenschap in Vlaanderen gevestigd is die zich onafgebroken wist te handhaven sinds de 16e eeuw. Wij besloten dan ook om deze interessante plaats een bezoekje te brengen en ons te verdiepen in haar unieke geschiedenis.

Aangekomen in Horebeke worden we opgewacht door de sympathieke secretaris van het lokale *Protestants Historisch Museum Abraham Hans*, Wilfred De Jonge. Deze oud-leraar leidde ons rond tussen eeuwenoude protestantse bijbels en zowat al het werk van Abraham Hans, een collectie van enkele honderden boeken. Het kleine maar interessante museum, genoemd naar de protestantse veelschrijver en poëet Abraham Hans, is een tijdsapsule. Ingericht in de voormalige protestantse lagere school met slechts één klaslokaal wordt je omgeven door een antiek schoolbord, een avondse houten liniaal en een oude kaart van Congo, uit een tijd toen het gebied nog Belgisch Kongo heette. Hier worden we ondergedompeld in de grimmige sfeer van het Vlaanderen in de 16de eeuw. Verhalen worden bovengehaald, over onthoofde calvinisten en over de bosgeuzen van Jacob Blommaert die in opdracht van Willem van Oranje katholieke priesters hadden verdrongen. Onze lokale gids vertelt over het soms moeilijke samenleven tussen katholieken en protestanten en dat de gemeenschap vandaag soms moet vechten om zichzelf overeind te houden. Na het bezoek aan het museum wandelen we nog wat rond in de buurt om onze impressies te verwerken. Tijdens deze wandeling springen de sobere protestantse kerk en dan vooral het kerkhof in het oog. Hier

geen bombastische grafmonumenten, maar sobere uitgelijnde zerken in een mooi onderhouden groen kader. Geheel in lijn met de protestantse traditie. Het ruraal stukje Vlaanderen genaamd Horebeke fascineert een mens en eenmaal thuisgekomen zaten wij dan ook met een hele resem vragen. Waarom vestigden deze protestanten zich juist in Horebeke? Hoe wist juist deze gemeenschap te overleven? Een onderzoek drong zich op. Volg ons in het verhaal over hoe een protestants eiland wist te overleven te midden van een katholieke zee.

2) **Het calvinisme te Horebeke in zijn kinderschoenen: van inquisitie tot gedoogbeleid (16de 17de eeuw)**

De stamboom van de protestanten van Horebeke klimt op tot het midden van de 16^e eeuw. Nadat de Beeldenstorm een spoor van vernieling had achtergelaten, stelde de hertog van Alva orde op zaken met zijn gevreesde 'bloedraad'. De plakkaats tegen de ketterij van Karel V en Filips II werden met harde hand toegepast en overal werden protestantse ketteren verlinkt aan de autoriteiten. Verbeurdverklaringen van de meer vermogende protestanten waren schering en inslag, de jacht op diegenen die 'protesteerden' was geopend. In deze turbulente tijden kwamen er dan ook verschillende grote migratiegolven op gang, met verschillende bestemmingen, waaronder de Verenigde Provinciën. Onder deze zware inquisitie waren het vooral de hervormden in de steden die het hazenpad kozen. Voor hun geloofsbroeders die het platteland bevolkten, was het materieel en financieel niet altijd mogelijk om met have en goed te vluchten.

Voor deze turbulente periode trekt vooral het platteland rond Oudenaarde, waaronder Horebeke, onze aandacht. Deze streek kende immers heel wat achtergebleven Calvinistische kernen. Daarenboven konden deze zich handhaven te midden de vervolgingen. Wat verklaart het succes van het Calvinisme in deze regio en welke factoren zorgden er voor dat de protestanten, ondanks de meedogenloze repressie tegen andersgezinden, zich in deze woelige periode hier konden handhaven? Historicus Jan Art ziet verschillende factoren die in meer of mindere mate een rol konden hebben gespeeld om het succes van het Calvinisme in deze streek te verklaren. Allereerst was er het economisch klimaat: Oudenaarde was van oudsher een nijverheids- en handelscentrum met vooral tapijt- en linnenweverijen. Door contact met buitenlandse kooplieden en rondreizende arbeiders werd ook de hervormde leer naar de stad gebracht, deze kende al snel veel volgelingen. Historici becijferden dat rond 1566 in Oudenaarde nog slechts een kleine minderheid van de bevolking katholiek was. Door de noodzakelijke huisnijverheid op het omringende platteland kwam de landbouwbevolking in aanraking met de stad en dus ook met de nieuwe ideeën die snel ingang vonden. Zo ontwikkelden er zich op het omringende platteland calvinistische gemeenschappen en plattelands-protestanten. Dat de calvinisten zich hier konden handhaven hebben ze te danken aan een symbiose van factoren. De streek rond Oudenaarde is een heuvelachtig en bosrijk gebied, met veel schuilplaatsen. De protestanten konden zich dan ook afzonderen in deze bossen en er in het geheim bijeenkomsten houden. Treffend voorbeeld hiervan is de zogenaamde Hagepreek van 1564. Hoewel er geen bronnen over bestaan, wordt deze geheime religieuze bijeenkomst vaak gezien als symbooldatum voor de start van het protestantisme in Horebeke. Daarnaast betrof dit gebied een grensstreek van zowel kerkelijk als wereldlijk gezag. Er was dus minder invloed en controle van overheden. Zo waren de gemeenten rond Horebeke niet onderhevig aan het gezag van de stadsbaljuw van Oudenaarde, maar vielen ze onder de baronie van Pamel. Deze lokale overheid

stond dan ook veel lakser tegenover de protestanten, zodat dit gebied een ideaal schuiloord was. De andersdenkenden in deze streek werden dus relatief ongemoeid gelaten. Het protestantisme kon, zij het vaak clandestien, blijven bestaan. Het clandestiene karakter van het protestantisme uit deze periode uitte zich bijvoorbeeld in het feit dat deze protestantse kernen, waaronder Horebeke, opteeden voor een schuilnaam, een dekmantel als bescherming tegen de katholieke overheden: de benaming “de Vlaamse Olijfberg” vindt hier zijn oorsprong. Gelijkaardige “Olijfbergen” waren er ook in Brabant en Wallonië. De hervormden die hier overbleven konden zich min of meer verenigen en deinsden er zelfs niet voor achteruit om de Spaanse overheid openlijk uit te dagen. Mooi voorbeeld hiervan is de inname van Oudenaarde in 1572 door de zogenaamde “bosgeuzen” onder leiding van Jacob Blommaert met de steun van Willem van Oranje. Nadat de stad ingenomen was, werd een Calvinistisch stadsbestuur geïnstalleerd. Volgens de legende zouden in deze tijd enkele katholieke priesters, gebonden aan handen en voeten in de rivier zijn gegooid. Bij het naderen van Alva een maand later sloegen de aanhangers van Blommaert echter op de vlucht, waardoor hun leider zelf ook het hazenpad koos. De aanvoerder van de bosgeuzen zou, omsingeld door Spanjaarden, een allesbehalve roemrijke dood vinden in de buurt van Eeklo.

Het verhaal van het vestigen van de calvinistische kernen in deze streek in de 16e eeuw is hiermee wel verteld, blijft de vraag hoe één van deze hervormde gemeenschappen zich tot op de dag van vandaag kon en kan handhaven. In wat volgt maken we een vogelvlucht doorheen de turbulente geschiedenis van Horebeke tegen de achtergrond van enkele belangrijke ontwikkelingen op het grotere Europese plan.

De streek rond Oudenaarde met in het vet gedrukt de 7 toenmalige gemeenten die de Vlaamse Olijfberg vormden : Oudenaarde, Melden, Nukerke, Etikhove, Wijlegem, Mater en Horebeke

3) Een verhaal van groeiende tolerantie. Horebeke als bolwerk voor de Vlaamse calvinisten (17de - 18de eeuw)

De verdragen tussen Spanje en de Noordelijke Nederlanden zorgden voor een grotere tolerantie tegenover de Vlaamse protestanten. Onder Albrecht en Isabella werd het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) gesloten. Dit zorgde voor een wapenstilstand tijdens de Tachtigjarige Oorlog wat op zijn beurt

weer voor een heropleving van de handel tussen het Noorden en het Zuiden zorgde. Deze handel bracht naast goederen ook vermomde predikanten en bijbels naar onze streken. Tijdens het bewind van de aartshertogen werd het protestantisme echter nog steeds als afvallig gezien. Katholicisme was de regel en hervormden bestonden niet voor de wet en waren de facto tweederangsburgers. Ze hadden geen toegang tot openbare ambten en ze konden geen wettig huwelijk aangaan. Protestantse bijeenkomsten waren verboden en kerkdiensten moesten in het geheim gehouden worden in kelders en schuren. Vele hervormden namen dan ook een duale houding aan. Ze lieten zich in met katholieke gebruiken om te kunnen genieten van de materiële voordelen die de katholieke kerk bood. Terwijl bleven ze echter wel naar geheime protestantse bijeenkomsten in besloten kring gaan. Dubbelspel was een noodzaak. Het aantal hervormden in de calvinistische kernen, zoals Horebeke, bleef echter zodanig klein in verhouding tot het aantal katholieken dat ze onder de radar van het centrale gezag konden blijven.

Vanaf de vrede van Munster (1648) ontstond een wisselwerking tussen het noorden en het zuiden. De Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën plaatsten de protestanten in Vlaanderen onder hun hoede. Als de protestanten problemen zouden ondervinden, zouden er represailles tegen katholieken in eigen land volgen. De grote broer deed wat van hem verondersteld werd te doen. Protestanten trokken regelmatig naar het Sas van Gent, een Zeeuwse gemeente net over de grens, om te huwen voor een dominee, een Avondmaalviering bij te wonen of gewoon om geloofsgenoten te ontmoeten. De noorderburen uit Zeeuws-Vlaanderen stuurden van hun kant geld en predikanten. Deze contacten met het noorden zorgden ervoor dat de Vlaamse protestanten zich in de 17^e en 18^e eeuw konden handhaven.

4) Vanuit de clandestiniteit naar officiële erkenning (18^e- 19^e eeuw)

Gedurende de 17de en 18de eeuw was er een samentrekking ontstaan van de calvinistische gemeenschappen rond Oudenaarde. Rond 1780 bleven enkel nog de kernen over in Mater, Etikhove en Horebeke. Het is specifiek in deze laatste gemeente dat de overgebleven protestanten zich verder zouden concentreren. De andere gemeenten zouden hun protestanten beetje per beetje verliezen.

Een mijlpaal voor deze protestanten was het Edict van Tolerantie van Jozef II uit 1781, dat godsdienstvrijheid toestond. Dit zorgde ervoor dat vervolging definitief werd uitgesloten. Hoewel het protestantisme officieel werd gedoogd, stond ze echter nog steeds niet op gelijke voet met het katholicisme. Wou het protestantisme overleven in deze tijd, moest het zorgen dat het niet opviel te midden de katholieke omgeving. Kenschetsend is dan ook de bouw van de zogenaamde Oude Kerk in Horebeke aan het einde van de 18^e eeuw. Geheel in lijn met het edict van Jozef II lag deze op een ruime afstand van de openbare weg, had geen klokkentoren en deed niet vermoeden dat hier een niet katholiek geloofshuis stond. Wij konden dit aan den lijve ondervinden tijdens ons eerste bezoek aan Horebeke. Pas nadat we driemaal voorbij het onopvallende witte gebouw waren gepasseerd hadden we door dat dit de Oude Kerk was waarnaar we op zoek waren.

Gedurende het Hollandse bewind en de hereniging met het noorden kende de protestantse minderheid in Vlaanderen vanzelfsprekend weinig problemen. Zo kreeg Horebeke naast een schooltje (1818), een onderwijzer en een eigen kerkhof (1824). Voordien werden de doden immers begraven in de tuintjes van de protestanten zelf. Er was geen residerende pastor, maar de

gemeenschap stond onder toezicht van de kerkraad onder leiding van een bezoekende dominee. Deze 'Hollandse periode' valt tot vandaag nog steeds af te lezen in Horebeke. Zo is er de gedenksteen uit 1824 in de kerkhofmuur waarop staat: 'Zelfs na hun dood zorgt Willem I Koning Der Nederlanden Voor Zijne Onderdanen'. Daarnaast heet het straatje naast het kerkhof als hulde aan deze vorst de 'Koning Willemdreef'. De onafhankelijkheid van België betekende een kentering. De aalmoezenier van het Nederlandse garnizoen te Oudenaarde, die voorzag in diensten te Korsele, werd gedwongen te vluchten naar het noorden en de dominee van Gent zou zijn taken overnemen. De onafhankelijkheid betekende echter niet alleen kommer en kwel. Door de grondwettelijk gewaarborgde godsdienstvrijheid vanaf 1831 hadden de protestanten niets meer te vrezen en kende hun integratie een hoogtepunt. In 1842 wordt aan een toen nog te benoemen dominee te Horebeke een staatsbezoldiging toegekend. In 1872 wordt overgegaan tot de bouw van de Nieuwe Kerk, een "echte" kerk in neogotische stijl, mét toren en twee kerkklokken.

5) De Geuzenhoek in recentere tijden

Met de chronologie als kapstok toonden we aan hoe de protestanten in deze regio doorheen de, vaak vijandige, geschiedenis wisten te overleven. Echter, enkel externe factoren zijn niet afdoende om te verklaren hoe tot op de dag van vandaag een kleine groep protestanten is kunnen blijven bestaan in Horebeke. Andere gemeenten liepen immers leeg of de protestantse kernen hielden gewoonweg op te bestaan. Overleven stond dus niet in de sterren geschreven. Hoe wisten deze protestanten al die tijd hun identiteit te bewaren? Voor dit deel vulden wij ons literatuuronderzoek aan met een stukje *oral history*. In een interview met geboren en getogen Horebekenaar, Arnold De Jonge, de zoon van een bijbelcolporteur uit Horebeke kregen we een unieke inkijk in hoe het de protestanten verging sinds het midden van de vorige eeuw en tegen welke uitdagingen ze vandaag aankijken.

Toen binnen het kersverse België, waar godsdienstvrijheid was, de katholieke bekeringsdrang tot een stilstand kwam, werd de groep protestanten binnen de gemeente ongemoeid gelaten. De protestantse kern in de wijk Korsele lag immers op een behoorlijk eindje wandelen van de effectieve kern van Sint-Maria-Horebeke. De Jonge verhaalt dat er reeds van oudsher een zekere, letterlijke en figuurlijke, afstand was tussen de twee geloofsgemeenschappen binnen de gemeente. Het was zuiver pragmatisme dat zorgde voor interactie; binnen een overwegend rurale samenleving is het niet meer dan logisch dat af en toe gebruik moet gemaakt worden van de diensten of het materiaal van een medelandbouwer. En in die zin maakte het voor velen niet uit of ze nu met protestanten of met katholieken moesten samenwerken, het overleven van hun boerderij primeerde. De protestanten zorgden er echter wel voor dat ze steeds hun materiële onafhankelijkheid konden behouden en nooit in schuld kwamen te staan bij hun katholieke tegenhangers. Kenmerkend voor deze tweespalt in de gemeente was dat in de periode voor de fusie van de gemeenten, toen Horebeke nog gesplitst was in Sint-Kornelis-Horebeke en Sint-Maria-Horebeke, de protestanten pertinent de "Sint" lieten vallen en het simpelweg over Maria-Horebeke of Horebeke hadden. De heiligenverering van het katholicisme wordt namelijk niet gedeeld in het protestantse geloof.

Jan Art wijst er terecht op dat daarnaast de factor van een sterke interne organisatie en zelfs isolatie binnen de protestantse gemeenschap moet meegespeeld hebben voor hun unieke situatie. De hervormden binnen Horebeke stonden behoorlijk sterk op eigen benen. Ze hadden een eigen school

met een eigen onderwijzer, een eigen kerk en gemengde huwelijken tussen protestanten en katholieken waren *not done*, van beide zijden overigens. Immers: ‘twee geloven op één kussen, daar slaapt de duivel tussen’. Zo maakt Marnic Speltdoorn in zijn demografische studie van Horebeke gewag van slechts één gemengd huwelijk in de gehele 19de eeuw. De opties waren ofwel huwen binnen de gemeenschap, huwen met een protestant buiten de gemeenschap of ongehuwd blijven. De Jonge bevestigt dit en benadrukt dat het voor hem, als zoon van een strenggelovige protestant, zelfs niet toegelaten was om bijvoorbeeld met katholieke kinderen samen te spelen. Hij nuanceert dit echter ook en benadrukt de groeiende rol van het middelbaar onderwijs na ongeveer 1950. Stilaan kwam er een einde aan de gewoonte dat de kinderen van Horebeke tot hun 14 jaar naar de dorpsschool gingen om vervolgens aan de slag te gaan op de familieboerderij. De jeugd ging verder studeren in de middelbare scholen, moesten daarvoor Korsele verlaten en kwamen zo in contact met mensen van buiten hun kleine gesloten gemeenschap. Huwen met een niet-protestant was echter nog een stap te ver. Toen De Jonge trouwde in 1962 was een gemengd huwelijk nog ondenkbaar. Maar de bal was aan het rollen gegaan en zo zou zijn jongere broer tien jaar later wél in het huwelijksbootje stappen met een vrouw die katholiek was. Hierbij moeten we ook vermelden dat zowel de protestantse jeugd als de volwassenen onderhevig waren aan een interne controle. De schoolgaande jeugd werd overdag opgevoed binnen de protestantse school om ’s avonds thuis te komen in een gezin waar de protestantse waarden golden. Ook de volwassen bevolking ontliep geen controle en was onderhevig aan de auspiciën van de Kerkraad, het geestelijke bestuur van de gemeente. Deze raad was samengesteld uit drie diakens die zich voornamelijk bezighielden met de armenzorg, en drie presbyters of ouderlingen die, naast het bezoeken van de zieken ook het toezicht op de zeden of de “*censura morum*” op zich namen. Dat niemand deze “*censura*” ontliep, bewijst het feit dat onder andere in 1872 een onderwijzer werd ontslagen “wegens laakbaar gedrag”.

Een derde en laatste factor die mee het doorleven van de protestanten in Horebeke kan verklaren is het typische landelijke karakter van de gemeenschap. Korsele verlaten was voor de meesten simpelweg erg nadelig. Boerderijen werden al decennia van vader op zoon doorgegeven en velen waren dan ook verbonden aan hun land. Heel hun hebben en houden verkopen en elders opnieuw beginnen was dan ook verre van een voor de hand liggende optie. We moeten hierbij wel opmerken dat zelfs de relatief gesloten gemeenschap van Korsele niet ontsnapte aan de migratiegolf die zich sinds het begin van de 20ste eeuw manifesteerde. Enkele, vooral jongere, bewoners waagden de stap en emigreerden naar andere steden in binnen-en buitenland. Maar op de keper beschouwd bleef de protestantse gemeenschap een gesloten groep waaruit zich wegtrekken geen sinecure was en waarin de kerk de kiem was die alles samenhiel.

Horebeke en het gehucht Korsele een soort Bokrijk noemen is een brug te ver. Het is echter wel een plaats die een enorm sterke eigen identiteit uitademt. Een soort *tranche de vie* die je nog zelden of nooit in Vlaanderen tegenkomt. Protestant, katholiek, of atheïst, in Horebeke en zijn omgeving sla je onverwijld aan het mijmeren en besluit je een onverbidlijk gevoel van nostalgie. Vraag blijft hoe lang deze microkosmos zijn eigenheid zal kunnen bewaren? Hoe lang zullen de protestanten van Korsele hun unieke plaats binnen het verkavelende Vlaanderen nog kunnen behouden?...

